

Петро Кравченко

КРАВЧЕНКО Петро Анатолійович – доктор філософських наук, професор, декан історичного факультету Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка. Сфера наукових інтересів – соціальна філософія та філософія історії, проблеми сучасної політичної культури.

АКТИВНА РОЛЬ ПРАВОСВІДОМОСТІ В ПРАВОВІЙ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ЛЮДСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Доведено, що поряд з відображенням правової дійсності правосвідомість виконує активну функцію регулятора поведінки людей. Їй притаманна дієва роль в правовій регламентації людської діяльності на основі відображення і оцінки правових норм у свідомості кожної людини. Суттєвим елементом правосвідомості є впевненість громадян у необхідності права, правової держави, у дотриманні законності. Правосвідомість передбачає обов'язкове перетворення правових знань, ідей в особисту переконаність яка здійснює прямий вплив на вольову діяльність людини, на прийняття нею рішень, утримуючи від протиправних дій, що особливо важливо в процесі сучасного європейського вибору України як держави.

Ключові слова: громадянське суспільство, демократичні цінності, людина, особистість, право, правова культура, правосвідомість, правовий суб'єкт, правопорушення, самосвідомість.

Сучасні тенденції розвитку української держави висунули на передній план проблему громадянськості як якості суспільства і якості особистості. Стратегія європейського вибору України передбачає реформування структури громадянського суспільства згідно з європейськими стандартами і, у першу чергу, формування політичної і правової культури та певного рівня правосвідомості громадян, що відповідають провідним європейським цінностям. І тут немає (і не може бути) одноманітного і уніфікованого підходу до вирішення цієї проблеми, про що свідчить і аналіз сучасних наробок: одні автори у своїх концептуальних підходах ставлять на перше місце у громадянському вихованні молоді та формуванні її правосвідомості державні інтереси, інші – ін-

© П. А. Кравченко, 2016

<http://doi.org/10.5281/zenodo.208933>

тереси особистості. Перші висувають на передній план національну ідею та національні цінності, інші відштовхуються в першу чергу від загальнолюдських цінностей, відстоюють ідею полікультурності тощо [1, 2, 4, 7, 10]. Однак при всьому розмаїтті підходів до вирішення цієї складної комплексної всеохоплюючої проблеми усі автори спираються, перш за все, на закони України, якими регулюється все суспільне життя країни. Вони виступають єдиною основою, фундаментом розбудови теоретичних узагальнень, положень, постулатів та канонів.

Правова свідомість відображає правову дійсність. Але поряд з цим вона виконує функцію регулятора поведінки людей. **Метою** даної статті є з'ясування активної, діючої ролі правосвідомості в правовій регламентації людської діяльності.

Наша розвідка ґрунтується на аналізі праць відомих українських і російських науковців: С.С.Алексєєва, В.Д.Бабкіна, Г.І.Балюка, С.В.Бобровника, М.О.Бури, В.В.Головченка, О.Г.Данільяна, І.В.Дмитрієнка, Д.А.Керімова, Г.П.Клімової, М.І.Козюбри, В.В.Копейчикова, В.О.Котюка, А.Ф.Крижановського, В.М.Кудрявцева, М.І.Матузова, Є.М.Лукашова, Є.В.Назаренко, В.В.Оксамитного, М.П.Орзіх, І.С.Самощенка, В.М.Сальникова, В.М.Селіванова, В.Ф.Сіренка, С. Р. Станіка, В.Я.Тація та інших.

Сучасна законодавча і нормативна база в нашій державі визначає громадянина як людину, яка живе в демократичній країні і має конституційно невід'ємні громадянські права і свободи. Громадянин реалізує і захищає їх, дотримується існуючого порядку і разом з тим критично – вимогливо ставиться до влади, бере активну участь у громадському суспільно-політичному житті держави з метою захисту демократичних цінностей і громадянських свобод [10]. Саме такого громадянина – правового суб'єкта, має сформувати сучасне українське суспільство. Це суспільство створює культурний простір для розвитку свободи громадян, активно формує правосвідомість особистості, її правову культуру. Воно сприяє формуванню духовної атмосфери, у якій можуть успішно здійснюватися процеси соціалізації громадян, їх правове виховання та юридична освіта. Допмагаючи громадянам усвідомити свою значимість, вказане суспільство культивує психологію самоцінності останніх, виховує риси ініціативності, відповідальності, активності, сповненої свідомості власної гідності.

Правовий суб'єкт – це не стільки внутрішня психологічна структура особистості (її автентичне «Я»), скільки те, як особистість представлена іншим. Вона дає можливість взаємодії з навколишнім світом, відображаючи ту роль. Яку людина відіграє в ньому. Це – особа, персона. Хоча вона не є внутрішньою структурою особистості, але й не

протистоїть цій структурі, бо дає можливість виразитися їх зовні, у взаємодії з іншими.

Особистість як персона є не атомарним індивідом, а людиною в її відносинах з іншими людьми. Така особистість конститується іншими, але не в обов'язковому значенні, а у тому значенні, що усвідомлює себе стосовно інших, розуміння її ролі іншими. Вона є структурною єдністю відносин і їх носія (правовідносин і суб'єкта права). Це означає, що право породжується такими відносинами, в яких людина бере участь як персона [3]. Людина із здібного елемента системи-механізму перетворюється на головну цінність суспільства і держави. А для цього необхідна, по-перше, перебудова державного апарату таким чином, щоб він відігравав службову роль щодо суспільства. По-друге, і найважливіше, сама людина повинна змінити погляд на саму себе, осмисливши і зрозумівши своє нове місце. Не система вирішує, якою повинна бути людина, а людина вирішує, що їй необхідно для нормального існування. Тому, демократична, правова соціальна держава можлива тоді, коли кожна людина, кожний громадянин є однаково цінним для держави і суспільства. Держава, керуючись принципами незалежності та суверенітету, повинна створити людині необхідні для життя умови, спираючись тільки на права та основні свободи людини і громадянина [5].

Негативний вплив на формування правосвідомості населення, його неадекватне сприйняття приватної власності в умовах реформування ринкових відносин чинить недостатня розвиненість соціальної бази громадянського суспільства. Переважно середній клас зацікавлений у існуванні приватної власності та її правовому захисті. Він свідомо підтримує останню як основу становлення названого суспільства. Правосвідомість приватного власника принципово відрізняється від правосвідомості тих громадян, у яких розвинена психологія зрівнялівки, почуття «соціальної справедливості» та патерналістська ідеологія. Саме ця частина громадян пов'язують свій добробут виключно з розподільчою діяльністю держави, а не з власною ініціативою, заповзятливістю, особистою відповідальністю, що має бути притаманне членам громадянського суспільства. Але, навіть, у громадян, які визнають необхідність ринкових реформ, свідомо сприймають нові гуманістичні цінності, рівень правосвідомості часто відстає від демократичних потреб та реалій.

Такий стан розвитку правосвідомості громадян, їх демократичних цінностей свідчить, що суспільство, яке вступило в епоху трансформації, складається з ще недостатньо підготовлених юридично громадян, з низькою правовою культурою [10]. У переважній більшості населення продовжують домінувати патерналістська ідеологія та споживацька психологія. Ці громадяни переконані, що їм непотрібні сучасні демокра-

тичні механізми захисту суб'єктивних прав, що держава краще за всіх потурбується про благо кожного. Такі погляди негативно впливають на авторитет права взагалі, стан розвитку правосвідомості громадян, зокрема. Право до цього часу поки що не зайняло належного місця у правосвідомості певної частини населення у мотивації їх життєвої поведінки, що також пов'язано з відсутністю віри у можливість законним шляхом досягти вищого життєвого рівня, гідного становища у суспільстві. Зазначене призводить до розмивання ще не стійкої демократичної правосвідомості громадян та появи «тіньового права», поширення ідеології правового нігілізму [6]. Поглиблення настроїв вказаного нігілізму особливо відчутно проявляється після кожної чергової невдачі у проведенні демократичних реформ. Саме ці прорахунки викликають у громадян недовіру до політики держави, розчарування та скепсис, що є джерелом виникнення та відтворення правового нігілізму.

На сучасному етапі трансформація відносин власності у громадянському суспільстві має йти у напрямі зростання ролі приватної власності. Спираючись на право приватної власності, як фактор економічний (перед юридичний) існування будь-якої юридичної системи, можна зробити певні висновки, що саме вона стимулює розвиток приватної ініціативи, творчої енергії особистості, здорову конкуренцію, підвищує правосвідомість громадян, адекватну вимогам сучасного стану розвитку суспільства.

Сучасна широкомасштабна реформа, що відбувається у нашій країні, передбачає демократизацію всіх сфер суспільного життя, роздержавлення економіки, приватизацію, формування класу власників і може бути здійснена не за допомогою адміністративних методів управління, а шляхом демократизації, виховання, підвищення рівня правової свідомості громадян, реформування інституту власності у громадянському суспільстві. Особливу роль у розвитку інституту приватної власності покликана відіграти політика роздержавлення та приватизації загальнодержавної форми власності. Вона спрямована на відділення держави від колишньої соціалістичної власності і є необхідною умовою упорядкування різноманітних форм власності, розкріпачення правової свідомості населення, формування вільних власників і вільного ринку, справжніх економічних та правових відносин, незалежно-го від політичної влади громадянського суспільства.

На формування правосвідомості особливо негативно впливали і впливають прорахунки у сфері приватизації, зловживання, що мали і продовжують мати місце. Непродуманість та безсистемність у проведенні приватизації, зловживання сприяли і продовжують сприяти зростанню організованої злочинності та корупції, негативно вплива-

ють на правосвідомість громадян. Непослідовна економічна політика, прорахунки у законодавчому забезпеченні реформ у перехідний період розвитку нашого суспільства створили сприятливі умови для виникнення організованої злочинності та корупції. Вони виникають саме у сфері економіки завдяки недосконалості законів. Переважна більшість населення України вважає, що приватизація проводилася в інтересах представників влади, олігархів, керівників підприємств, «ділків тіньової економіки». Саме прорахунки у сфері приватизації є причиною суспільної напруги, поглиблення невдоволення населення, яке в цілому виступає не проти приватизації, як умови поглиблення ринкових реформ, а проти зловживань у сфері приватизації.

Звичайно, боротьба з тоталітарним минулим, адміністративно-бюрократичним втручанням у життєдіяльність людини дещо применшила роль держави у вирішенні провідних суспільних проблем на користь інститутів громадянського суспільства. Відбулася гіперболізація можливостей, обсягу і меж саморегулювання названого суспільства. Але у вирішенні даної проблеми необхідно дотримуватись розумного балансу ринкових та державних способів регулювання суспільних відносин. Маємо враховувати, що розвиненого такого суспільства ще немає, а поки що йде процес його становлення. І, навіть, саме розвинене громадянське суспільство не володіє достатніми механізмами саморегуляції, які роблять доцільною граничну «мінімізацію» державного управління. Держава є необхідним інструментом упорядкування суспільних відносин, покликана координувати і узгоджувати інтереси різних соціальних груп і політичних сил, підводячи правову основу під складну систему зв'язків і відносин у суспільстві.

Законодавче закріплюючи наявність приватної власності, панування багатокладної економіки, що включає різні форми власності, держава реалізує ідею економічної свободи особи, закладає юридичні основи свободи людини взагалі, формує демократичну правосвідомість громадян. Вона забезпечує економічну незалежність індивіда від держави і у той же час збільшує рівень власних зобов'язань перед ним. Тому на сучасному етапі розвитку нашого суспільства потрібно демократичними механізмами обмежити тотальне втручання держави у всі сфери життєдіяльності людини, тому що її неправомірне втручання у всі сфери громадянського життя утруднює становлення, зокрема, такого правового інституту як право приватної власності – демократичного інституту, без якого не може існувати громадянське суспільство як самостійна данність, відмінна від держави.

Власність в умовах розбудови демократичного суспільства є провідним чинником у формуванні правосвідомості. Вона є не просто од-

нією з форм і напрямів виявлення свободи та права людини, а й утворює цивілізоване підґрунтя для формування правосвідомості громадян. Де заперечується право приватної власності на засоби виробництва, там не тільки немає свободи і права, а й не існує реальних умов для формування правосвідомості, підвищення правової культури громадян.

Загалом правосвідомість в умовах становлення основ громадянського суспільства можна охарактеризувати як неоднорідну, нерозвинену, суперечливу. У ній тісно переплітається позитивне сприйняття демократичних правових цінностей з ностальгією за минулим, з правовим нігілізмом, який руйнує провідні принципи демократичної правосвідомості і гальмує процес становлення такого суспільства в Україні. Тому, правовий прогрес, до якого прагне Україна, здійснюючи всеохоплюючу правову та політичну реформи, може бути реальністю лише за умови одночасного формування правосвідомості громадян та розбудови громадянського суспільства.

Таким чином, поряд з відображенням правової дійсності правосвідомість виконує роль регулятора поведінки людей. Тобто їй притаманна активна, діюча роль в правовій регламентації людської діяльності на основі відображення і оцінки правових норм в свідомості кожної людини [1]. Правосвідомість – це перш за все знання населенням, громадянами основних положень діючого законодавства, здатність користуватись ними. Розповсюдження правових знань – завдання педагогів, особливо вищих навчальних закладів. Кепсько коли людина, яка вирішує будь-які проблеми, погано знає свої права та обов'язки, не уявляє, як захистити свої законні інтереси, куди звернутись, що зробити.

Незнання людьми норм права звичайно використовують бюрократи, люди нечесні, несумлінні. Набагато гіршим є, коли юридичне невігластво проявляє той, хто займаючи свою посаду повинен застосувати закон, діяти згідно його положень. Але знання основних положень діючого закону – це лише один з елементів правової самосвідомості, тому що його недостатньо для додержання закону і правомірної поведінки. Самі по собі знання і розуміння права не притримують від правопорушень. Кримінологічні дослідження свідчать про те, що для вчинення навмисних антигромадянських дій, особливо корисного і агресивного характеру, знання і розуміння, або незнання і нерозуміння правових норм не має визначального значення. Потрібна повага до права, визнання обов'язковості виконання його вимог. Повага до права – один з найважливіших елементів правової культури. Правова культура передбачає звичку дотримуватись закону.

Суттєвим елементом правосвідомості і правової культури є впевненість громадян в необхідності права, правової держави, в до-

тримуванні законності. Правова культура передбачає обов'язкове перетворення правових знань, ідей в особисту переконаність. Правова переконаність здійснює прямий вплив на вольову діяльність людей, на прийняття ними рішень, утримують від протиправних дій. Правове переконання у справедливості правових норм у масовій правосвідомості створює стан нетерпимості до правопорушень, дозволяє критично оцінювати власну поведінку і поведінку інших громадян. Правова впевненість спонукає людей до соціально-правової активності, яка є ведучим показником правової культури людини.

Правова культура – необхідна умова формування моральних якостей людини. Знання і розуміння сутності і соціального призначення права, правосуддя, законності, правової відповідальності, впевненості в необхідності дотримання норм права допомагають ствердженню в свідомості людини основних принципів людської моралі. Людина є творцем не тільки самого себе, але і суспільства, правових відносин. Правова культура проявляється, в першу чергу, в її діях, поглядах, судженнях. Це не означає, що правова культура – формація суцього зовнішня, яка відображає тільки оточуючу нас реальність. Правова культура є виразом внутрішнього світу людини, її переконань, потреб, інтересів тощо. Але це не означає, що зовнішні фактори не впливають на рівень правової культури особистості.

Слід підкреслити, що розуміння правової культури особистості не можна зводити тільки до її духовних і психічних станів. До неї слід включити зразки правової поведінки та інші компоненти. Зокрема до структури правової культури особистості входять (окрім правосвідомості): правові позиції, тобто установки, впевненості, мотиви, інтереси, саморегламентация і здатність до саморегуляції. Правова поведінка заснована на знанні способів правової дії, творчому і свідомому відношенню до юридичної практики, вміння реалізувати права і свободи, виконання обов'язків та інше. Правова культура пронизана моральними основами, вона підкріплюється нормами моралі, взаємодіє з ними. У свою чергу правова культура сприяє формуванню у громадян почуття поваги не тільки до закону, права, але і до норм моралі, традицій. Тобто, однією з основних функцій правової культури є подальше вдосконалення високих моральних якостей людини, формування у неї потреби безумовного дотримання соціальних правил.

Висновки. У розуміння правової культури особистості входить не тільки знання права, розуміння суті і обсягу правових норм, бажання і здатність дотримуватись норм закону, добровільно виконувати його вимоги, але і особливі правові установки по відношенню до ідеї правової держави, до права, інститутів і цінностей, які воно охороняє. Це

також і рівень інформованості про правові проблеми суспільства, про права, свободи і обов'язки людини перед іншими людьми, суспільством. Державна незалежність, яку здобула Україна, перехід від тоталітарного режиму до демократизму, процес національного відродження потребують і відповідного виховання громадянина нової держави, який би добре знав основи правової культури, дотримувався правових законів. Тим більше, що в сучасних умовах спостерігається спад виробництва та пов'язане з ним зростання безробіття, занепад моралі, недоступно високі ціни багатьох форм дозвілля, скорочення кількості спортивних клубів, шкіл, гуртків, молодіжних таборів, майже відверта пропаганда порнографії, жорстокості й насильства, розпад системи державних і громадських інститутів, що зумовлює активізацію правових виховної роботи серед молоді, зокрема студентів.

Література

1. *Волковицька Н.* Онтологічний та аксіологічний елементи у сучасній правовій свідомості [Текст] / Н. Волковицька // Юрид. Україна. – 2010. – № 3. – С. 33–38.
2. *Гречин А. С.* Социология правового сознания [Текст] / А. С. Гречин. – М. : ЮНИТИ- ДАНА, 2001. – 256 с.
3. *Дмитрієнко І.В., Дмитрієнко Ю.М.* Бодинаміка української правової свідомості та культури / Ю. М. Дмитрієнко // Форум права. – 2011. – № 4. – С. 192-200.
4. *Дмитрієнко Ю. М.* Дві вісі формування української правової свідомості та культури / Ю. М. Дмитрієнко // Форум права. – 2012. – № 2. – С. 221–241.
5. *Дмитрієнко І. В.* Суперечності та протиріччя української правової свідомості та культури / І. В. Дмитрієнко, Ю. М. Дмитрієнко // Форум права. – 2012. – № 2. – С. 205–220.
6. *Зырянов М. Ю.* К вопросу о месте правосознания среди других форм общественного сознания [Текст] / М. Ю. Зырянов // Вестник Южно-Урал. гос. ун-та. – Серия: Соц. – гуманитарные науки. – 2009. – № 32. – С. 116–120.
7. *Ильин И. А.* О сущности правосознания [Текст] / И. А. Ильин. – М. : Рагорть, 1993. – 225 с.
8. *Кара-Мурза С.* Манипуляция сознанием [Текст] / С. Кара-Мурза. – М. : Экспо-Пресс, 2003. – 316 с.
9. *Коваль А.* Формування та вдосконалення правосвідомості [Текст] / А. Коваль, В. Подоляк // Юрид. газета. – 2006. – № 1(61). – С. 12–14.
10. *Ромашов Р. А.* Правовая культура и правовой нигилизм в молодёжной среде [Текст] / Р. А. Ромашов // История государства и права. – 2006. – № 2. – С. 2–9.
11. *Юрашевич Н. М.* Эволюция понятия правового сознания [Текст] / Н. М. Юрашевич // Известия вузов. Правоведение. – 2004. – № 2. – С. 178–187.

Кравченко П.А.

**АКТИВНАЯ РОЛЬ ПРАВОСОЗНАНИЯ
В ПРАВОВОЙ РЕГЛАМЕНТАЦИИ
ЧЕЛОВЕЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ**

Доказано, что наряду с отражением правовой действительности правосознание выполняет функцию регулятора поведения людей. Ему присуща деятельная роль в правовой регламентации человеческой деятельности на основании отражения и оценки правовых норм в сознании каждого человека. Существенным элементом правосознания является уверенность граждан в необходимости права, правового государства, в соблюдении законности. Правосознание предполагает обязательное преобразование правовых знаний, идей в личную убежденность, которая оказывает прямое воздействие на волевою деятельность человека, на принятие им решений, удерживая от противоправных действий, что особенно важно в процессе современного европейского выбора Украины как государства.

Ключевые слова: гражданское общество, демократические ценности, человек, личность, право, правовая культура, правосознание, правовой субъект, правонарушения, самосознание.

Kravchenko P.A.

**ACTIVE ROLE OF SENSE OF JUSTICE
IN LEGAL REGULATION OF HUMAN ACTIVITY**

It is well-proven that along with the reflection of legal reality sense of justice performs the duty of regulator of behavior of people. proven that along with the reflection of legal reality sense of justice performs the duty of regulator of behavior of people .

An active role is inherent him in legal regulation of human activity on the basis of reflection and estimation of legal norms in consciousness of everybody. The substantive element of sense of justice is a confidence of citizens in the necessity of right, legal state, in the observance of legality. Sense of justice supposes obligatory transformation of legal knowledge, ideas in the personal conviction that renders the direct affecting volitional activity of man, on an acceptance to them decisions, stopping from противоправных actions, that it is especially important in the process of the modern European choice of Ukraine as state.

Keywords: civil society, democratic values, man, personality, right, legal culture, sense of justice, legal subject, offences.

Надійшла до редакції 28.10.2016 р.